

УДК 633.63:631.452:
631.582:631.8

© 2019

ДИНАМІКА РОДУЧОСТІ ЧОРНОЗЕМУ ТИПОВОГО ГЛИБОКОГО ЗАЛЕЖНО ВІД СИСТЕМИ УДОБРЕННЯ І ЛАНКИ СІВОЗМІНИ

Я.П. Цвей¹, В.С. Власенко²

¹доктор сільськогосподарських наук, професор

²кандидат сільськогосподарських наук

Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН

вул. Клінічна, 25, м. Київ, 03141, Україна

e-mail: ¹tsvey_isb@ukr.net, ²vvs-5@ukr.net

Надійшла 10.06.2019

Мета. Визначити раціональні варіанти систем удобрення і чергування культур зерно-просапної ланки 10-пільної плодозмінної сівозміни для збереження родючості ґрунту, відновлення вмісту гумусу і підвищення значень агрохімічних показників ґрунту. **Методи.** Польові дослідження, фізико-хімічні, агрохімічні. **Результати.** Проведено агрохімічні дослідження з формування родючості чорноземів типових глибоких у ланках плодозмінної сівозміни залежно від системи удобрення. Застосування упродовж 40-ка років органо-мінеральних систем удобрення у зерно-буряковій сівозміні не забезпечило відтворення вмісту гумусу в чорноземі типовому до рівня перелогу. За внесення 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ уміст гумусу в орному шарі після завершення 4-х ротацій становив 4,59%, 16,7 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ — 4,72%, тоді як в перелозі — 5,20%. Застосування 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ забезпечило на кінець 4-ї ротації вміст мінерального азоту в орному шарі у ланці ячмінь, горох, буряки цукрові — 19,1 мг/кг ґрунту; у ланці вико-овес, пшениця озима, буряки цукрові — 16,4 мг/кг ґрунту. За збільшення дози добрив до 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — 21 мг/кг ґрунту, що перевищує вихідні показники на 8,1; 5,4 і 10 мг/кг ґрунту. Ресурсоощадна система удобрення (8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$) формувала на кінець 4-ї ротації підвищений уміст рухомого фосфору в орному шарі — 119,3 мг/кг ґрунту, за збільшення дози добрив до 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — його вміст на рівні 200 мг/кг ґрунту. За внесення упродовж 4-х ротацій 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ вміст рухомого калію в орному шарі становив 129,2 мг/кг ґрунту; 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$ — 145,1 мг/кг ґрунту, що перевищувало вихідні показники відповідно на 18,9; 35 мг/кг ґрунту. Тривале упродовж 40-ка років застосування органо-мінеральних систем удобрення зумовило підкислення ґрунтового розчину. За внесення 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{35}K_{46,7}$ рН_{сольове} порівняно з перелогом знизилося на 1,0–1,2, Н_г зросло на 2,2–2,4 смоль/кг ґрунту, за абсолютних величин — відповідно 5,2–5,3 та 4,0–3,6 смоль/кг ґрунту. **Висновки.** Використання органо-мінеральної системи удобрення 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ на чорноземах типових глибоких у ланці плодозмінної сівозміни сприяє оптимізації агрохімічного стану ґрунту і збереження його родючості.

Ключові слова: гумус, агрохімічні показники, орний шар, оптимізація, органічна речовина.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201911-02>

Антропогенне навантаження на агроекосистему позначається на ґрунті як засобі виробництва. Поліпшуються умови росту й розвитку рослин, оскільки ґрунт збагачується сполуками мінерального азоту, рухомого фосфору й обмінного калію. Однак водночас не завжди враховується баланс поживних речовин у сівозміні. Так, зокрема, істотно змінюються передусім баланс органічної речовини і рециркуляція CO₂ в агроекосистемі [1], що значною мірою залежить від системи удобрення [1–5]. Дослідження, проведені на чорноземних типових слабосолонцюватих у короткоротаційних сівозмінах, свідчать, що втрати гумусу залежать від насичення сівозміни просапними культурами та наявності чорного пару, але стабілізуються за застосування органо-мінеральної системи удобрення [5]. Так, на чорноземних реградованих ґрунтах від застосування 10 т/га гною + N₆₂P₆₂K₆₂ на 1 га ріллі вміст гумусу за 32 роки зменшився на 0,2%. При застосуванні підвищеної норми гною 15 т/га ріллі та поєднання з N₆₃P₆₃K₆₃ створюються умови для розширення й відтворення запасів гумусу в ґрунті, внаслідок чого він підвищився з 3,03 до 3,10% [6]. Під впливом застосування добрив і системи ведення сівозмін змінюються фізико-хімічні показники ґрунту внаслідок відчуження кальцію і магнію з ґрунтового-вбирного комплексу [4, 5], що потребує вапнування для оптимізації балансу кальцію і магнію. Від використання мінеральних і органічних добрив, а також бобових культур у сівозміні зростає вміст сполук мінерального азоту, що позитивно впливає на родючість ґрунту і продуктивність сільськогосподарських культур [4, 7, 8].

Вагомий чинник, який впливає на родючість ґрунту, це вміст рухомого фосфору, він залежить від кількості застосування за ротацію сівозміни найоптимальніших доз добрив [8–12].

Під впливом застосування добрив і системи ведення сівозміни змінюється калійний фонд чорноземних ґрунтів, він має властивість підвищуватися за дотримання науково обґрунтованої системи удобрення [4, 5, 8, 12].

Мета досліджень — визначити раціональні варіанти систем удобрення і чергування культур зерно-просапної ланки 10-пільної плодозмінної сівозміни для збереження родючості ґрунту, запасів у ньому гумусу і агрохімічних показників.

Матеріали і методи досліджень. Дослідження проведено упродовж 2009–2012 рр. на Іванівській дослідно-селекційній станції Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН Хтирського р-ну Сумської обл. у північно-східній частині Лівобережного Лісостепу України у зоні нестійкого зволоження у тривалому стаціонарному досліді, закладеному в 1964 р.

ґрунти дослідного стаціонарного поля — чорноземи типові малогумусні важкосуглинкові на лесі, їхні агрохімічні показники такі: вміст гумусу за Тюрнімом — 3,5–3,8%, рН сольове — 5,8–5,6, Н_с — 1,3–3,4 мг-екв/100 г ґрунту, S — 31–35 мг-екв/100 г ґрунту, рухомого фосфору і рухомого калію за Чиріковим — відповідно 110–160 і 80–120 мг/кг ґрунту.

Схема 10-пільної плодозмінної сівозміни стаціонарного досліді включала:

- варіанти 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9 плодозмінної сівозміни з таким чергуванням культур: 1 — вико-овес; 2 — пшениця озима; 3 — буряки цукрові; 4 — ячмінь з підсівом багаторічних трав; 5 — багаторічні трави; 6 — пшениця озима; 7 — буряки цукрові; 8 — горох; 9 — кукурудза на зерно; 10 — кукурудза на зерно. Багаторічні трави становили 10%, вико-овес — 10, просапні культури — 40 (буряки цукрові — 20 і кукурудза на зерно — 20), зернові й зернобобові — 40 (пшениця озима — 20%, ячмінь — 10 і горох — 10%);

- варіант 3 плодозмінної сівозміни з таким чергуванням культур: 1 — ячмінь; 2 — горох; 3 — буряки цукрові; 4 — ячмінь; 5 — кукурудза на силос; 6 — пшениця озима; 7 — буряки цукрові; 8 — горох; 9 — пшениця озима; 10 — кукурудза на зерно. Зернові та зернобобові становили 60% (ячмінь — 20, пшениця озима — 20 і горох — 20%), просапні — 40% (буряки цукрові — 20%, кукурудза на зерно — 10 і кукурудза на силос — 10%);

• варіант 10 плодозмінної сівозміни з таким чергуванням культур: 1 — вико-овес; 2 — пшениця озима; 3 — буряки цукрові; 4 — ячмінь з підсівом багаторічних трав; 5 — багаторічні трави; 6 — пшениця озима; 7 — буряки цукрові; 8 — горох; 9 — пшениця озима; 10 — кукурудза на зерно. Багаторічні трави становили 10%, вико-овес — 10, просапні — 30 (буряки цукрові — 20%, кукурудза на зерно — 10%), зернові й зернобобові — 50 (пшениця озима — 30%, ячмінь — 10 і горох — 10%);

• варіант 11 плодозмінної сівозміни з таким чергуванням культур: 1 — чорний пар; 2 — пшениця озима; 3 — буряки цукрові; 4 — ячмінь з підсівом багаторічних трав; 5 — багаторічні трави; 6 — пшениця озима; 7 — буряки цукрові; 8 — горох; 9 — пшениця озима; 10 — буряки цукрові. Багаторічні трави становили 10%, чорний пар — 10, просапні — 30 (буряки цукрові — 30%), зернові й зернобобові — 50% (пшениця озима — 30%, ячмінь — 10, горох — 10%).

У варіанті 1 застосовували елементи біологічного землеробства, коли всі післяжнивні рештки заорювали в ґрунт. У варіанті 6 не застосовували хімічного захисту посівів, натомість використовували механізований обробіток ґрунту від бур'янів.

Повторність досліді — 3-разова. Площа посівної ділянки — 300 м², облікової — 200 м².

Ґрунтові зразки для агрохімічних досліджень у польових дослідіх відбирали під цукровими буряками.

Нітратний і амонійний азот визначали за ДСТУ 1425:2005, лужногідролізований азот — за ДСТУ 7863:2015, загальний гумус — за ДСТУ 4289:2004. Кислотність ґрунту рН сольове визначали на рН-метрі (ДСТУ ISO 10390-2001), гідролітичну кислотність — за ДСТУ 7537:2014, суму вбирних основ — за ДСТУ 4288:2004, рухомий фосфор і обмінний калій — за Чиріковим згідно з ДСТУ 4115:2002.

При оцінюванні родючості ґрунту брали до уваги вихідні зразки за 1962–1963 рр.

Результати досліджень. У проведених дослідіженнях на чорноземах типових уміст гумусу на перелозі, в орному шарі досягав 5,63%. Тоді як при застосуванні стартової норми добрив у ланці сівозміни $N_{9,3}P_{11,6}K_{6,7}$ уміст гумусу в орному й підорному шарах досягав 4,38 і 3,37%, що поступалося показникам перелозу на 1,25 і 1,66% і пов'язано з мінералізацією органічної речовини (табл. 1).

За використання 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ реєстрували підвищення вмісту гумусу щодо стартової норми добрив на 0,21 і 0,25%. Це підвищення становило 4,59 і 3,62% відповідно.

Близькі результати були одержані на фоні 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$, де кількість

1. Уміст і запаси гумусу на чорноземах типових глибоких залежно від системи удобрення і ланки сівозміни, в середньому за 2011 – 2012 рр.

№ варіанта	Ланка сівозміни	Система удобрення ланки сівозміни	Горизонт, см	Уміст гумусу, %	Запаси гумусу, т/га
		Переліг 50 років	0–30	5,63	221,13
			30–45	5,03	188,63
7	Вико-овес — пшениця озима — буряки цукрові	$N_{9,3}P_{11,6}K_{6,7}$	0–30	4,38	164,25
			30–45	3,37	126,38
8	Те саме	Гній — 8,3 т/га + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$	0–30	4,59	172,13
			30–45	3,62	141,18
9	» »	Гній — 8,3 т/га + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$	0–30	4,59	172,13
			30–45	3,69	138,38
10	» »	Гній — 16,7 т/га + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$	0–30	4,72	177,00
			30–45	3,67	137,63
11	Чорний пар — пшениця озима — буряки цукрові	Гній — 8,3 т/га + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$	0–30	4,57	171,38
			30–45	3,46	134,94
	НІР _{0,05}		0–30	0,2	8,9
			30–45	0,2	3,7

гумусу у відповідних шарах досягала 4,59 і 3,69%. За збільшення кількості гною в системі удобрення сівозміни і збалансованішого використання добрив спостерігали підвищення вмісту гумусу. У варіанті, де застосовували 16,7 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ за ланку сівозміни, вміст гумусу становив 4,72 і 3,67%.

У дослідженнях, проведених на чорноземах типових вилугуваних за використання $N_{50}P_{66}K_{66}$ + побічна продукція, на кінець 4-ї ротації вміст гумусу стабілізувався на рівні 3,80%, при застосуванні $N_{50}P_{66}K_{66} + 9$ т/га гною — 3,67%, на фоні $N_{50}P_{66}K_{66}$ — 3,34%, тоді як на початок 3-ї ротації — 3,80; 3,71; 3,64, відповідно. Без застосування добрив вміст гумусу на початок 3-ї ротації становив 3,49, а на кінець — 3,15% [4].

У ланці з чорним паром на тлі органо-мінеральної системи удобрення (варіант 11) вміст гумусу підтримувався на рівні 4,57 і 3,46%, що не поступалося за показниками варіантам ланки сівозмін із вико-вівсом.

На чорноземах типових слабосолонцюватих у короткоротаційних сівозмінах на фоні органо-мінеральної системи удобрення в умовах Веселоподільської дослідно-селекційної станції у зоні недостатнього зволоження було одержано близькі результати [5].

Під впливом застосування добрив і системи ведення сівозмін змінюються

фізико-хімічні показники ґрунту, зростає його кислотність внаслідок відчуження кальцію і магнію з ґрунтово-вбирного комплексу, що спричиняє прискорення дегуміфікації органічної речовини [4–6].

У проведених дослідженнях за довготривалого застосування добрив спостерігається підкиснення ґрунту. Так, якщо на перелозі, де оранку не застосовували, обмінна кислотність (рН сольове) в орному й підорному шарах становила 6,2 і 6,5, гідролітична кислотність — 1,2 і 0,9 мг-екв/100 г ґрунту, а сума вбирних основ — 26 і 27 мг-екв/100 г ґрунту (табл. 2).

У варіанті сівозміни, де застосовували лише стартову норму добрив, рівень рН $pH_{\text{сольового}}$ у шарі 0–30 см становив 5,4, H_r — 3,4 мг-екв/100 г ґрунту. З підвищенням норм застосування добрив значно зростає кислотність ґрунту. У варіантах із застосуванням 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ і 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$ рівень рН був у межах 5,2–5,3, H_r — 3,4–3,6 мг-екв/100 г ґрунту.

У варіанті сівозміни з чорним паром унаслідок висхідного переміщення Са і Mg у верхні шари ґрунту в орному і підорному шарах ґрунту рівень рН становив — відповідно 5,8–5,7, однак рівень H_r був на рівні 3,0–3,5 мг-екв/100 г ґрунту, S — 24,1 і 18 мг-екв/100 г ґрунту. Загалом унесення органічних добрив на фоні мінеральних не сприяє нейтралізації фізіологічної

2. Вплив системи удобрення на фізико-хімічні показники чорнозему типового глибокого залежно від системи удобрення і ланки сівозміни, в середньому за 2011–2012 рр.

№ варіанта	Система удобрення ланки сівозміни	Шар ґрунту, см	рН	Гідролітична кислотність (H), мг-екв/100 г ґрунту	Сума вбирних основ (S), мг-екв/100 г ґрунту	
7	$N_{9,3}P_{11,6}K_{6,7}$	Переліг 50 років	0–30	6,2	1,2	26,0
		30–45	6,5	0,9	27,0	
8	Гній — 8,3 т/га + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$	0–30	5,4	3,4	21,6	
		30–45	5,3	3,7	18,3	
9	Гній — 8,3 т/га + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$	0–30	5,2	3,6	24,2	
		30–45	5,2	3,7	18,0	
11	Гній — 8,3 т/га + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$	0–30	5,3	3,4	24,3	
		30–45	5,4	3,5	17,5	
	НІР _{0,05}	0–30	5,8	3,0	24,1	
		30–45	5,7	3,5	18,0	
		0–30	0,28	0,3	1,5	
		30–45	0,28	0,2	1,0	

3. Агрохімічні показники чорнозему типового глибокого залежного від системи удобрення і ланки сівозміни, в середньому за 2011 – 2012 рр.

№ варіанта	Ланка сівозміни	Система удобрення ланки сівозміни	Горизонт, см	Мінеральний азот, мг/кг ґрунту	P ₂ O ₅ , мг/кг	K ₂ O, мг/кг
	Вихідні показники		0–30	11,0	110,1	110,1
			30–45	10,4	90,3	70,4
1	Вико-овес — пшениця озима — буряки цукрові	Пожнивні рештки + N ₅₀	0–30	17,2	113,4	95,2
			30–45	15,0	81,5	64,1
2	Те саме	Гній — 8,3 т/га + + N _{76,7} P _{66,7} K _{76,7}	0–30	20,0	193,2	119,2
			30–45	19,6	130,1	77,3
3	Ячмінь — горох — буряки цукрові	Гній — 8,3 т/га + + N _{29,3} P ₄₅ K _{36,7}	0–30	19,1	162,1	114,2
			30–45	19,0	94,4	71,4
4	Те саме	Гній — 8,3 т/га + + N ₅₆ P ₈₅ K _{76,7}	0–30	20,1	200,2	168,0
			30–45	16,9	124,0	87,4
5	» »	Гній — 8,3 т/га + + N ₃₆ P ₈₅ K _{76,7}	0–30	18,6	182,2	155,2
			30–45	15,2	108,3	77,3
6	» »	Гній — 8,3 т/га + + N _{76,7} P _{66,7} K _{76,7} (без хімічного захисту)	0–30	17,6	190,5	155,4
			30–45	14,5	101,0	82,0
7	» »	N _{9,3} P _{11,6} K _{6,7}	0–30	13,7	107,4	90,4
			30–45	12,3	71,3	63,2
8	» »	Гній — 8,3 т/га + + N _{29,3} P ₄₅ K _{36,7}	0–30	16,4	129,2	119,3
			30–45	16,3	87,4	73,4
9	» »	Гній — 8,3 т/га + + N ₃₆ P ₅₅ K _{46,7}	0–30	16,3	159,0	145,1
			30–45	17,5	107,2	90,0
10	» »	Гній — 16,7 т/га + + N _{29,3} P ₄₅ K _{36,7}	0–30	13,5	138,0	117,0
			30–45	13,7	110,1	74,2
11	Чорний пар — пшениця озима — буряки цукрові	Гній — 8,3 т/га + + N _{29,3} P ₄₅ K _{36,7}	0–30	17,1	163,2	137,3
			30–45	17,4	108,0	83,4
	НІР _{0,05}		0–30	0,8	7,7	6,4
			30–45	0,7	5,1	3,9

кислотності ґрунту, а наявність кальцію і магнію не відновлює їх баланс у сівозміні.

Родючість ґрунтів пов'язана також з умістом мінерального азоту [3–5, 8, 9, 13].

Так, за довготривалого антропогенного навантаження на ґрунт у варіанті сівозміни, де застосовували лише стартову норму добрив, уміст мінерального азоту в орному шарі становив 13,7 мг/кг ґрунту. При застосуванні 8,3 т/га гною + N_{29,3} P₄₅ K_{36,7} кількість мінерального азоту дорівнювала 16,4 мг/кг ґрунту, що вище, ніж у варіанті зі стартовою нормою добрив на 2,7 мг/кг ґрунту. Найвищий уміст мінерального азоту виявлено у варіанті, де доза застосування добрив за ланку сівозміни була підвищеною — 8,3 т/га гною + N_{76,7} P_{66,7} K_{76,7}.

Відповідно кількість мінерального азоту становила 20 мг/кг ґрунту, що більше, ніж у зазначеному вище варіанті сівозміни на 3,6 мг/кг ґрунту, а щодо вихідного показника — на 9 мг/кг ґрунту.

Використання чорного пару у ланці сівозміни посилює мінералізаційні процеси у ґрунті, підвищує кількість нітратного азоту. Так, на фоні 8,3 т/га гною + N_{29,3} P₄₅ K_{36,7} кількість мінерального азоту в орному шарі становила 17,1 мг/кг ґрунту, що на 3,4 мг/кг ґрунту більше, ніж у варіанті зі стартовою нормою добрив (табл. 3).

На фоні застосування добрив спостерігається зростання мінерального азоту в нижніх шарах ґрунту внаслідок міграції нітратів,

а також посилення мінералізаційних процесів у ґрунті.

Важлива роль у формуванні родючості чорноземів відводиться фосфатному рівню, оскільки він сприяє підвищенню нітрифікаційних процесів у ґрунті, використанню фосфору рослинами, а це значно підвищує продуктивність сільськогосподарських культур [4, 5, 8, 10, 14].

За використання лише стартової норми добрив кількість рухомого фосфору була на рівні 107,4 мг/кг ґрунту в орному шарі та 71,3 мг/кг ґрунту — в підорному. У міру застосування добрив зростає й забезпеченість ґрунту рухливим фосфором особливо тоді, коли це стосується використання гною і мінеральних добрив (див. табл. 3). У варіанті, на тлі 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$, кількість рухомого фосфору зросла на 21,8 мг/кг в орному шарі та на 16,1 мг/кг ґрунту — в підорному порівняно з використанням лише стартової дози добрив $N_{9,3}P_{11,6}K_{6,7}$ і становила відповідно 107,4 і 71,3 мг/кг ґрунту. Таке невисоке зростання вмісту рухомого фосфору пов'язане з особливістю цієї ґрунтової провінції Лівобережного Лісостепу України, де рослини краще використовують фосфор порівняно з калієм [14].

У варіанті, де застосовували 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{55}K_{46,7}$, це сприяло підвищенню вмісту рухомого фосфору в орному шарі до 159 мг/кг ґрунту, що вище від варіанта зі стартовою нормою добрив на 51,6 мг/кг ґрунту, у шарі 30–45 см — на 35,9 мг/кг ґрунту.

За збільшенням добрив у ланці сівозміни до 8,3 т/га гною + $N_{76,7}P_{66,7}K_{76,7}$ уміст рухомого фосфору в орному шарі становив 193,2 мг/кг ґрунту, що на 83,1 мг/кг ґрунту більше від вихідних показників 1-ї ротації. Таку саму закономірність спостерігали у варіанті із застосуванням 8,3 т/га гною + $N_{56}P_{85}K_{76,7}$, де кількість рухомого фосфору в орному шарі досягала 200,2 мг/кг ґрунту.

Використання чорного пару у сівозміні посилює нітрифікаційні процеси у ґрунті,

що підвищує рухомість фосфатів і краще їх використання рослинами. При застосуванні 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ кількість рухомого фосфору була на одному рівні з ланкою із вико-вівсом, і його рівень в орному шарі становив 163,2 мг/кг.

Кількість рухомого калію на чорноземних ґрунтах залежить від системи удобрення, зони зволоження і наявності калію у ґрунтово-вирному комплексі. У варіантах із застосуванням стартової норми добрив в орному шарі спостерігали лише 90,4 мг/кг ґрунту рухомого калію, а в підорному — 63,2. Такий невисокий уміст зумовлений посиленням використанням калію культурами сівозміни. При застосуванні гною і мінеральних добрив помічено, що при зростанні вмісту рухомого калію у ґрунті рослини краще його використовують [4, 5, 12, 13].

Дослідження засвідчили, що при застосуванні 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ уміст рухомого калію становив в орному і підорному шарах 119,3 і 73,4 мг/кг ґрунту, що на 28,9 і 10,2, мг/кг ґрунту більше зі стартовою нормою добрив (див. табл. 3).

За використання підвищеної норми добрив за ланку сівозміни у дозі 8,3 т/га гною + $N_{56}P_{85}K_{76,7}$ кількість рухомого калію в орному шарі становила 168 мг/кг ґрунту, в підорному — 87,4 мг/кг ґрунту, що більше від вихідних показників відповідно на 57,9 і 17 мг/кг ґрунту. Такі само показники одержано у варіанті, коли за ланку сівозміни використовували 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$, де рівень рухомого калію був нарівні із зазначеною вище системою удобрення.

Загалом кількість рухомого калію більше залежить від застосування зростаючих доз калійних добрив і меншою мірою — органічних. На фоні 16,7 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ як наслідок, рівень рухомого калію в орному шарі ґрунту становив 117 мг/кг ґрунту, в підорному — 74,2.

Висновки

Застосування упродовж 40-ка років органо-мінеральних систем удобрення у зерно-буряковій сівозміні не забезпечило відтворення вмісту гумусу

в чорноземі типовому до рівня перелозу. За внесення 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ вміст гумусу в орному шарі по завершенню чотирьох ротацій становив 4,59%, 16,7 т/га

гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ — 4,72%, тоді як у перелозі — 5,20%.

Застосування 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ забезпечило на кінець 4-ї ротації вміст мінерального азоту в орному шарі у ланці ячмінь, горох, буряки цукрові — 19,1 мг/кг ґрунту; ланці вико-овес, пшениця озима, буряки цукрові — 16,4 мг/кг ґрунту, за збільшення дози добрив до 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — 21 мг/кг ґрунту.

Ресурсоощадна система удобрення (8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$) формувала на кінець 4-ї ротації підвищений вміст рухомого фосфору в орному шарі — 119,3 мг/кг ґрунту, за збільшення дози добрив до 8,3 т/га

гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — його вміст на рівні 200 мг/кг ґрунту.

За внесення упродовж чотирьох ротацій 8,3 т/га гною + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ вміст рухомого калію в орному шарі становив 129,2 мг/кг ґрунту; 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — 145,1 мг/кг ґрунту, що перевищувало вихідні показники відповідно на 18,9; 35 мг/кг ґрунту.

Тривале застосування органо-мінеральних систем удобрення зумовило підкиснення ґрунтового розчину. За внесення 8,3 т/га гною + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ рН_{сольове} порівняно з перелогом знизилось на 1,0–1,2, N_p зросло на 2,2–2,4 смоль/кг ґрунту, за абсолютних величин — відповідно 5,2–5,3 та 4,0–3,6 смоль/кг ґрунту.

Цвей Я.П.¹, Власенко В.С.²

Інститут біоенергетических культур и сахарной свеклы НААН, ул. Клиническая, 25, г. Киев, 03141, Украина; e-mail: tsvey_isb@ukr.net, vvs-5@ukr.net

Динамика плодородия чернозема типичного глибокого в зависимости от системы удобрення и звена севооборота

Цель. Определить рациональные варианты системы удобрения и чередование культур зерно-пропашного звена 10-польного плодосменного севооборота для сохранения плодородия почвы, восстановления содержания гумуса и повышения значений агрохимических показателей почвы. **Методы.** Полевые испытания, физико-химические, агрохимические. **Результаты.** Проведены агрохимические исследования по формированию плодородия черноземов типичных глубоких в звеньях плодосменного севооборота в зависимости от системы удобрений. Использование на протяжении 40-ка лет органо-минеральных систем удобрений в зерно-свекловичном севообороте не обеспечило восстановление содержания гумуса в черноземе типичном до уровня перелога. При внесении 8,3 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ содержание гумуса в пахотном слое по завершении 4-х ротаций составлял 4,59%; 16,7 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ — 4,72%, а в перелого — 5,20%. Применение 8,3 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ обеспечило на конец 4-й ротации содержание минерального азота в пахотном слое в звене ячмень, горох, свекла сахарная — 19,1 мг/кг почвы; в звене вико-овес, пшеница озимая, свекла сахарная — 16,4 мг/кг почвы. При увеличении дозы удобрений до 8,3 т/га перегноя + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — 21 мг/кг почвы, что превышает исходные показатели на 8,1; 5,4 и 10 мг/кг почвы. Ресурсосберегательная система удобрения (8,3 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$) формировала на конец 4-й ротации повышенное

содержание подвижного фосфора в пахотном слое — 119,3 мг/кг почвы, при увеличении дозы удобрений до 8,3 т/га перегноя + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ мг/кг почвы — его содержание на уровне 200 мг/кг почвы. При внесении на протяжении 4-х ротаций 8,3 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ содержание подвижного калия в пахотном слое составляло 129,2 мг/кг почвы; 8,3 т/га перегноя + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ — 145,1 мг/кг почвы, что превышало исходные показатели соответственно на 18,9; 35 мг/кг почвы. Длительное использование на протяжении 40-ка лет органо-минеральной системы удобрений обусловило подкисление почвенного раствора. При внесении 8,3 т/га перегноя + $N_{36}P_{85}K_{76,7}$ рН_{сольовое} по сравнению с перелогом снизилось на 1,0–1,2, N_p повысилось на 2,2–2,4 смоль/кг почвы, при абсолютных величинах — соответственно 5,2–5,3 и 4,0–3,6 смоль/кг почвы. **Выводы.** Использование органо-минеральной системы удобрений 8,3 т/га перегноя + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ на черноземах типичных глубоких в звене плодосменного севооборота способствует оптимизации агрохимического состояния почвы и сохранению ее плодородия.

Ключевые слова: гумус, агрохимические показатели, пахотный слой, оптимизация, органические вещества.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk201911-02>

Tsvei Ya.¹, Vlasenko V.²

Institute of Bioenergy Crops and Sugar Beet of NAAS of Ukraine, 03134, Kyiv, 25 Klinichna Str.; e-mail: tsvey_isb@ukr.net, vvs-5@ukr.net

Dynamics of fertility of typical deep chernozem depending on system of fertilizing and link of crop rotation

The purpose. To determine rational alternatives of fertilizer system and rotation of crops of grain-tilling link of 10-field crop rotation for preserving soil fertility, restoring the content of humus and heightening values of agrochemical indexes of soil. **Methods.** Field

test, physical and chemical, agrochemical. **Results.** Agrochemical researches were carried out in formation of fertility of typical deep chernozem in links of field crop rotation depending on system of fertilizing. Use during 40 years of organic-mineral systems of fertilizing in grain-beet crop rotation has not ensured restoration of the content of humus in typical chernozem up to the level of layland. At importation of decomposed manure in dose of 8,3 t/hectare + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ the content of humus in arable layer on completion of 4 rotations made 4,59%; 16,7 t/hectare of decomposed manure + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ — 4,72%, and in layland — 5,20%. Application of decomposed manure in dose of 8,3 t/hectare + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ has ensured to the end of 4-th rotation the content of mineral nitrogen in arable layer in the link barley-pease-sugar beet — 19,1 mg/kg of soil; in the link vetch-oats-winter wheat-sugar beet — 16,4 mg/kg of soil. At increase of dose of fertilizers up to 8,3 t/hectare of decomposed manure + $N_{36,85}P_{55}K_{76,7}$ — 21 mg/kg of soil. That exceeds initial indexes on 8,1; 5,4 and 10 mg/kg of soil. Resources saving fertilizer system (8,3 t/hectare of decomposed manure + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$) formed to the end of 4-th rotation the heightened content of mobile

phosphorus in arable layer — 119,3 mg/kg of soil, at increase of dose of fertilizers up to 8,3 t/hectare of decomposed manure + $N_{36,85}P_{55}K_{76,7}$ mg/kg of soil — its content reached 200 mg/kg of soil. At importation during 4 rotations of decomposed manure in dose of 8,3 t/hectares + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ the content of mobile potassium in arable layer made 129,2 mg/kg of soil; 8,3 t/hectare of decomposed manure + $N_{36,85}P_{55}K_{76,7}$ — 145,1 mg/kg of soil. That exceeded initial indexes accordingly on 18,9; 35 mg/kg of soil. Long use during 40 years of organic-mineral system of fertilizing caused acidification of soil solution. At importation of decomposed manure in dose of 8,3 t/hectares + $N_{36,85}P_{55}K_{76,7}$ pH salt in comparison with layland decreased on 1,0–1,2, Ng increased on 2,2–2,4 smol/kg of soil, at absolute values — accordingly on 5,2–5,3 and 4,0–3,6 smol/kg of soil. **Conclusions.** Use of organic-mineral system of fertilizing in dose of 8,3 t/hectare of decomposed manure + $N_{29,3}P_{45}K_{36,7}$ on typical deep chernozem in the link of field crop rotation promotes optimization of agrochemical nature of soil and preserves its fertility.

Keywords: humus, agrochemical indexes, arable layer, optimization, organic substances.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovistnyk201911-02>

Бібліографія

1. King A.E., Congreves K.A., Deen B. et al. Quantifying the relationships between soil fraction mass, fraction carbon, and total soil carbon to assess mechanisms of physical protection. *Soil Biology and Biochemistry*. 2019. V. 135. P. 95–107. <https://doi.org/10.1016/j.soilbio.2019.04.019>
2. Hao Y., Wang Y., Chang Q., Wei X. Effects of Long-Term Fertilization on Soil Organic Carbon and Nitrogen in a Highland Agroecosystem. *Pedosphere*. 2017. V. 27. Is. 4. P. 725–736. [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(15\)61107-8](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(15)61107-8)
3. Rong Y., Yong-zhong S.U., Tao W., Qin Y. Effect of chemical and organic fertilization on soil carbon and nitrogen accumulation in a newly cultivated farmland. *J. of Integrative Agriculture*. 2016. V. 15. Is. 3. P. 658–666. [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(15\)61107-8](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(15)61107-8)
4. Іваніна В.В. Біологізація удобрення культур у сівозмінах. Київ: ЦП «Компрінт», 2016. 328 с.
5. Цвей Я.П., Іваніна В.В., Леньшин А.Г. Формирование плодородия чернозема в зерносвекловичных короткоротационных севооборотах. *Сахарная свекла*. 2017. № 7. С. 18–20.
6. Булигін С.Ю., Величко В.А., Демиденко О.В. Агроренез чорнозему. Київ: Аграрна наука, 2016. 356 с.
7. Dai S., Wang J., Cheng Y. et al. Effects of long-term fertilization on soil gross N transformation rates and their implications. *J. of Integrative Agriculture*. 2017. V. 16. Is. 12. P. 2863–2870. [https://doi.org/10.1016/S2095-3119\(17\)61673-3](https://doi.org/10.1016/S2095-3119(17)61673-3)
8. Kröbel R., Campbell C.A., Zentner R.P. et al. Effect of N, P and cropping frequency on nitrogen use efficiencies of spring wheat in the Canadian semi-arid prairie. *Canadian J. of Plant Science*. 2012. № 92(1). P. 141–154. <https://doi.org/10.4141/cjps2011-067>
9. Kröbel R., Campbell C.A., Zentner R.P. et al. Nitrogen and phosphorus effects on water use efficiency of spring wheat grown in a semi-arid region of the Canadian prairies. *Canadian J. of Soil Science*. 2012. № 92(4). P. 573–587. <https://doi.org/10.4141/cjss2011-055>
10. Wang J., Yan X., Gong W. Effect of Long-Term Fertilization on Soil Productivity on the North China Plain. *Pedosphere*. 2015. V. 25. Is. 3. P. 450–458. [https://doi.org/10.1016/S1002-0160\(15\)30012-6](https://doi.org/10.1016/S1002-0160(15)30012-6)
11. Балюк С.А., Носко Б.С., Воротинцева Л.І. Регулювання родючості ґрунтів та ефективності добрив в умовах змін клімату. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 4. С. 5–12.
12. Заришняк А.С., Цвей Я.П., Іваніна В.В. Оптимізація удобрення та родючості ґрунту в сівозмінах; за ред. А.С. Заришняка. Київ: Аграрна наука, 2015. 208 с.
13. Заришняк А.С., Сипко А.О., Стріпець О.П. та ін. Відтворення і регулювання родючості кислих ґрунтів в умовах Лісостепу України. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 3. С. 5–12.
14. Носко Б.С. Фосфор у ґрунтах і землеробстві України. Харків: ФОРМ Бровін О.В., 2017. 476 с.